

ریشه‌یابی نزاع‌های دسته‌جمعی (مورد مطالعه روستاهای کویچ و افشرد از توابع بخش خواجه در استان آذربایجان شرقی)

دکتر هوشنگ نایی*

تقی جسورخواجه**

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۹/۱۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۱۲/۵

چکیده

نزاع‌های دسته‌جمعی یکی از مسائل اجتماعی و پدیده‌های قدیمی است که کماکان در برخی اجتماعات کوچک و روستاها وجود دارد. این مقاله به ریشه‌یابی این پدیده از دیدگاه جامعه‌شناسی و نقش نیروهای اجتماعی در بروز این پدیده می‌پردازد و با مطالعه موردی دو روستا نشان می‌دهد در جایی که گروه‌های متمایز اجتماعی وجود دارد مبارزه آنها برای کسب قدرت و منابع کمیاب (آب و زمین) در بروز نزاع‌های دسته‌جمعی نقش تعیین‌کننده دارد. از سوی دیگر در جایی دیگر که مبتنی بر نظام خویشاوندی نسبتاً یکپارچه‌ای است و گروه‌بندی‌های متمایز اجتماعی شکل نگرفته است، نزاع دسته‌جمعی به وقوع نمی‌پیوندد.

کلیدواژه‌ها: نزاع‌های دسته‌جمعی، گروه‌های متمایز اجتماعی، منابع کمیاب.

* استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران. hnayebi@ut.ac.ir

** کارشناس ارشد پژوهش علوم اجتماعی. jasor100@yahoo.com

مقدمه

نزاع‌های دسته‌جمعی درگیری بدنی یا رفتار پرخاشگرانه و ستیزه‌جویانه جمعی است که حداقل شامل سه نفر است و از این منظر که در چهارچوب و محدوده روابط متقابل اجتماعی تجلی و بروز می‌یابد می‌توان آن را به‌عنوان یک پدیده اجتماعی تعریف نمود. این پدیده که رفتار جمعی محسوب می‌شود در زمره آسیب‌های اجتماعی قرار دارد (صدیق‌سروستانی، ۱۳۸۵: ۱۱) و در برخی از اجتماعات کوچک و خاصه اجتماعات روستایی رواج دارد. نزاع‌های دسته‌جمعی باعث صدمات جسمی و روحی به افراد، تسریع پرخاشگری و خشونت‌طلبی در تعاملات اجتماعی افراد و سلب احساس امنیت اجتماعی، روحی و روانی و شغلی می‌شود. از اینرو در جایی که رواج دارد مهم‌ترین مسئله اجتماعی است. مسئله‌ای است که باعث افتراق اجتماعی و به‌دنبال آن عدم‌مشارکت در زمینه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی و در نهایت کاهش میزان تعامل اجتماعی در بین ساکنان می‌شود. در حقیقت این مسئله که یکی از مهم‌ترین آسیب‌های اجتماعی و برخاسته از ساخت اجتماعی است، خود ممکن است زمینه‌ساز آسیب‌های اجتماعی دیگر چون فروپاشی خانواده‌ها، خشونت علیه زنان به‌دلیل وابستگی قومی یا طایفه‌ای، ازدواج‌های اجباری و تقویت روحیه پرخاشگری و ستیزه‌جویی و ایجاد انواع مزاحمت‌های ملکی، خانوادگی و ناموسی و تبدیل همبستگی اجتماعی به گسست اجتماعی گردد.

در ایران نیز نزاع‌های دسته‌جمعی یکی از مسائل اجتماعی برخی از مناطق، به‌ویژه مناطق روستایی است. آمارهای معاونت امور اجتماعی و شوراهای وزارت کشور حتی حاکی از آن است که در سال‌های اخیر نزاع‌های دسته‌جمعی گسترش یافته است (معاونت امور اجتماعی و شوراهای وزارت کشور، آمار غیررسمی - آمارهایی که در مراجعه حضوری به معاونت مذکور به‌صورت جزوه در اختیار نگارندگان قرار گرفت). به‌عنوان مثال این آمارها میانگین نزاع کل کشور از ۱۰/۶ درصد هزار نفر در سال ۱۳۷۵ به ۱۷/۴ درصد هزار نفر در سال ۱۳۸۱ افزایش یافته است. از اینرو بررسی و ریشه‌یابی نزاع‌های دسته‌جمعی حائز اهمیت است و سؤال اصلی این مقاله هم این پرسش است که «چرا در برخی اجتماعات نزاع دسته‌جمعی رواج دارد؟». در این مقاله سعی می‌کنیم با اتکا به‌نظریه‌های اجتماعی پاسخی نظری برای این پرسش بیابیم و سپس با مطالعه موردی دو روستا که در یکی نزاع دسته‌جمعی رواج دارد و در دیگری رخ نمی‌دهد پاسخ نظری را به محک آزمون تجربی بگذاریم.

چارچوب نظری

در زیر به نظریه‌های جامعه‌شناسی که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به تبیین پدیده نزاع‌های دسته‌جمعی کمک می‌کنند می‌پردازیم.

نظریه ناکامی ستیزه‌جویی دولارد^۱: بر اساس این نظریه ستیز و تضادهای قومی و نژادی ناشی از رقابت میان گروه‌های مختلف بر سر منابع کمیاب مانند ثروت، قدرت و مقام می‌باشد. گروهی که در این رقابت و تضاد پیروز می‌شود گروه غالب و سایر مدعیان گروه‌های اقلیت نامیده می‌شود (صالحی امیری، ۱۳۸۵: ۹۱). برای اینکه تضادها و نابرابری‌های قومی گسترش یابد سه شرط اساسی باید وجود داشته باشد: ۱- گروه‌های متمایز، باید دو یا چند گروه اجتماعی متمایز وجود داشته باشد تا در صورت آگاهی از تفاوت‌های موجود بین‌گروهی و احساس تعلق به یک گروه خاص تضاد بین‌گروهی به‌وجود آید؛ ۲- رقابت بر سر منابع، باید بین گروه‌ها بر سر منابع با ارزش مانند قدرت، ثروت و منزلت رقابت وجود داشته باشد. در این موقعیت اعضای یک گروه تمایل خواهند یافت که از طریق ممانعت اعضای گروه‌های دیگر از دسترسی کامل به این منابع، آن را در اختیار خود درآورند؛ ۳- نابرابری قدرت: گروه‌ها از نظر قدرت باید نابرابر باشند، به‌طوری‌که یک گروه بتواند به خوبی ادعای خود را در مورد منابع کمیاب با هزینه گروه یا گروه‌های دیگر به اثبات برساند. بعد از این مرحله گروه غالب باورهای تحقیرآمیزی درباره پستی گروه یا گروه‌های اقلیت به‌وجود خواهد آورد و این باورها را نیز برای اثبات حقانیت و ارائه برتری خود مورد استفاده قرار خواهد داد. این گروه، تلاش گروه اقلیت را برای اثبات منابع خود، به‌عنوان تهدیدی علیه منافع خویش محسوب خواهد کرد و در نتیجه، فشار بیشتری را علیه گروه اقلیت اعمال خواهد کرد. به‌نظر دولارد در ادامه، گروه اقلیت دچار احساس سرخوردگی و ناکامی شده و به پرخاشگری روی آورده و خشونت رخ می‌دهد. در این دیدگاه، منازعات میان گروه‌های قومی و نژادی در واقع مربوط به تفاوت‌های نژادی و قومی نیست، بلکه برای استفاده از این تفاوت‌ها جهت ایجاد و حفظ نابرابری در امر رقابت برای منابع کمیاب می‌باشد (صالحی امیری، ۱۳۸۵: ۹۲).

1 Dulard

نظریه تالکوت پارسونز: به طور کلی به نظر پارسونز کار ویژه اصلی جامعه محدود ساختن آمیال بی حد و حصر انسان و وضع قواعد و مقرراتی بر این آمیال است. به نظر پارسونز بهترین شیوه و روش برای درک کل واقعیت اجتماعی، آن است که آن را به عنوان سیستم ادراک کنیم. جامعه نیز، همچون سیستم‌های مکانیکی یا ارگانیکی مجموعه‌ای از اجزاء است که بین آنها روابط متقابل وجود دارد. چنین مجموعه‌ای صرفاً بر زور و قدرت متکی نیست. بلکه بر مکانیسم‌های همبستگی پیچیده و از آن جمله مبانی اخلاقی استوار است. جامعه محدودیت‌هایی وضع می‌کند تا همبستگی اجتماعی حفظ شود. البته تصور جامعه به عنوان یک مجموعه و سیستم به این معنی نیست که در آن کشمکش و منازعه پدید نمی‌آید، کمبود و نادر بودن منابع، موجب رقابت می‌گردد و از این رقابت منازعه برمی‌خیزد (R. 44-17 Wallace, 1986).

نظریه تضاد گروهی ولد: نظریه تضاد گروهی ولد بر تضاد منافع متمرکز است. این نظریه بر دیدگاهی از سرشت انسانی مبتنی است و معتقد است که انسان‌ها به طور اساسی موجوداتی گروه‌مدارند و زندگی‌شان بخش و محصولی از پیوندهای گروهی‌شان است. گروه‌ها از خلال وضعیت‌هایی شکل می‌گیرند که در آن اعضا منافع و نیازهای مشترکی دارند و می‌توان آنها را به بهترین شکل از طریق کنش گروهی فراهم کرد. هنگامی که منافع و هدف‌های گروه‌ها همپوشانی می‌یابد و با یکدیگر تداخل می‌نمایند رقابتی می‌شوند و در نتیجه گروه‌ها در تضاد با یکدیگر قرار می‌گیرند. برای حفظ یا بهبود جایگاه گروه مشخص در میان گروه‌ها جنگ و ستیزی کم‌وبیش وجود دارد (ولد، جورج و همکاران، ۱۳۸۰: ۳۲۰-۳۲۱).

نتیجه‌گیری نظری: از نظریه‌های مذکور می‌توان استنباط کرد که نزاع‌های دسته‌جمعی اساساً درجایی صورت می‌گیرد که گروه‌های اجتماعی متمایز از هم (تمایز از لحاظ قومی یا شبکه خویشاوندی و امثالهم) وجود دارد و رقابت آنها برای کسب جایگاه‌های قدرت و دستیابی به منابع کمیاب باعث کشمکش و درگیری و نزاع بین آنها می‌شود. پس از بحث نظری فوق به این فرضیه‌ها می‌رسیم در جایی که گروه‌های اجتماعی متمایزی وجود دارد:

- گروه‌های اجتماعی متمایز برای کسب قدرت با هم نزاع می‌کنند.
- گروه‌ها برای تصاحب منابع کمیاب با هم نزاع می‌کنند.

ریشه‌یابی نزاع‌های دسته‌جمعی ...

روش‌شناسی

برای آزمون فرضیه‌های فوق از روش مورد پژوهی استفاده کرده‌ایم که به‌قول یین^۱ در جایی روش مناسب و ارجحی است که محور تحقیق زمینه و متن حیات واقعی است (یین، ۱۳۷۸: ۱۱). ما برای آزمون این فرضیات به دو روستا (مورد) احتیاج داشتیم که یکی مصداق وجود نزاع‌های دسته‌جمعی باشد و دیگری مصداق عدم وجود نزاع‌های دسته‌جمعی تا بینیم در روستایی که نزاع‌های دسته‌جمعی صورت می‌گیرد گروه‌های اجتماعی متمایز وجود دارد و این گروه‌ها بر سر منابع کمیاب و قدرت با یکدیگر درگیر می‌شوند یا خیر؟ و در روستایی که نزاع صورت نمی‌گیرد، آیا گروه‌های اجتماعی متمایز وجود ندارد؟ ما با مطالعه اسناد و پرونده‌های قضائی بخش خواجه از توابع شهرستان هریس در استان آذربایجان شرقی که با آنجا ارتباط داشتیم دو روستای همجوار کوچ و افشرد را انتخاب کردیم. در روستای اول نزاع دسته‌جمعی بسیار رخ می‌دهد و روستای دیگر فاقد پرونده‌ای با مضمون نزاع دسته‌جمعی است. استان آذربایجان شرقی هم از استان‌هایی است که دارای رشد فزاینده‌ای در نزاع‌های دسته‌جمعی است (جدول شماره ۱).

جدول ۱: روند تغییرات نزاع در استان در سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۱

(درصد پرونده‌های نزاع دسته‌جمعی به کل پرونده‌ها)

ردیف	سال	درصد
۱	۱۳۷۵	۳/۲۸
۲	۱۳۷۶	۴/۳۶
۳	۱۳۷۷	۸/۰
۴	۱۳۷۸	۲/۵۲
۵	۱۳۷۹	۳/۵۵
۶	۱۳۸۰	۶/۸۳
۷	۱۳۸۱	۱۵/۹۹

مأخذ: آمار غیررسمی

برای گردآوری داده‌ها از اسناد و پرونده‌های قضایی و از تکنیک مصاحبه فردی و مصاحبه مبتنی بر گروه متمرکز استفاده شده است. در روستای کوچ (روستای پرنزاع) با آن دسته از افرادی مصاحبه گردید که در نزاع‌های دسته‌جمعی شرکت کرده و به مراکز قضائی و انتظامی و پزشکی قانونی مراجعه

1 Yin

کرده بودند. نام تمامی افراد شرکت‌کننده در نزاع‌های دسته‌جمعی (۵۰ نفر) از طریق پرونده‌ها قضایی به‌دست آمد. در روستای افشرد (روستای کم نزاع) نیز با ۴۰ نفر که به‌صورت اتفاقی از بین اهالی آن انتخاب شدند مصاحبه شد.

یافته‌های تحقیق

مورد پرنزاع

روستای کویچ در ۲۵ کیلومتری شهر خواجه، روستایی است که دارای تعداد زیادی پرونده نزاع دسته‌جمعی است. این روستا متشکل از گروه‌های طایفه‌ای متمایزی است که بر سر کسب قدرت، زمین و آب به نزاع دسته‌جمعی روی می‌آورند.

وجود گروه‌های متمایز. همچنان‌که از نظریه‌های جامعه‌شناسی در این کار تحقیقی استنباط می‌گردد، وجود گروه‌های اجتماعی متمایز است که زمینه‌ساز کشمکش و تعارض نزاع دسته‌جمعی است و در واقع نزاع دسته‌جمعی همانا نزاع گروه‌های اجتماعی متمایز است. روستای پرنزاع کویچ هم دارای چندین گروه طایفه‌ای است که عمده‌ترین آنها عبارتند از: گل‌محمدلو، ربیک‌لو، مهرلو، ترابلو، کاظم‌لو، شاه‌وردلو (جلفا عیوضلو)، سلیم‌لو، اوتک‌خانلو (بایراملو)، الله‌وردلو یا زردوانلو (زارغان)، علی‌بیگ‌لو.

اما همان‌طور که دولارد مطرح می‌نماید فقط در صورت آگاهی از تفاوت‌های موجود بین گروهی و احساس تعلق به یک گروه خاص است که تضاد و ستیز در بین گروه‌های اجتماعی سر بر می‌آورد. در این روستا نیز افراد دقیقاً بر وجود گروه‌بندی اجتماعی متمایز در بین خود آگاه‌اند. یکی از افرادی که با آنان مصاحبه کردیم چنین عنوان می‌نمود:

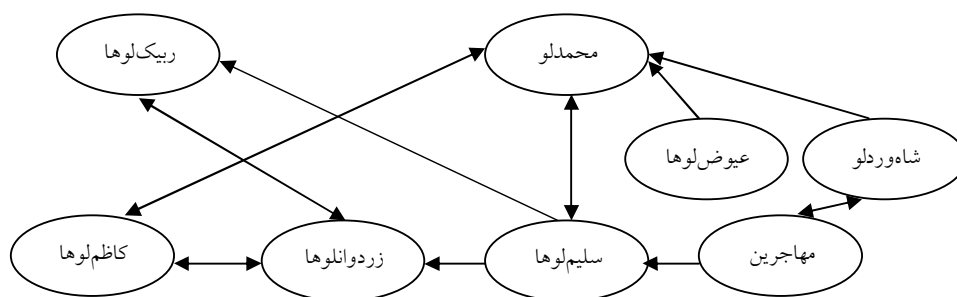
«روستای کویچ یک روستای تازه است که از طایفه‌های مختلف به‌وجود آمده است. طایفه‌ای از کوفه عراق آمده، یک طایفه دیگر از شوروی (سابق) به اینجا مهاجرت کرده‌اند. گروهی از کلیبر و اهر آمده‌اند. خلاصه دروغ می‌گویند اینجا طایفه بازی نیست. دعوایی که ما با طایفه زرداوه بر سر راه داخل باغات داریم و پرونده آن چندین سال است در دادگاه خواجه مطرح است بر سر همین طایفه بازی است.» اکثر قریب باتفاق افراد طایفه‌گرایی را در گرایش به نزاع‌های دسته‌جمعی خود عامل مهم و تأثیرگذار می‌دانستند. یکی از مشارکت‌کنندگان در این خصوص چنین اظهار نمود: «هرکه طایفه‌اش بزرگتر است برنده نزاع می‌باشد.»

ریشه‌یابی نزاع‌های دسته‌جمعی ...

پرونده‌های قضایی تأثیر گروه‌های اجتماعی متمایز را در بروز نزاع‌های دسته‌جمعی به‌وضوح نشان می‌دهد. شکل ۱ طرفین درگیر نزاع دسته‌جمعی در ۱۱ پرونده موجود در دادگاه و ۴ پرونده ارجاعی به شوراهای حل اختلاف روستا را نشان می‌دهد (نوک پیکان مبین متهم پرونده و طرف‌دیگر آن مبین شاکی است). همان‌طور که در این شکل پیداست همه پرونده‌های نزاع دسته‌جمعی مربوط به نزاع بین گروه‌های اجتماعی متمایز (طایفه‌ها) است و بیشترین نزاع هم با طایفه بزرگ روستا یعنی گل محمدلو صورت گرفته است.

روستای کویچ روستایی است که دارای مهاجرپذیری و مهاجرفرستی نسبتاً بالایی است. مهاجرین، گروه‌هایی هستند که برای اجاره زمین‌های اوقافی که بخش از زمین‌های این روستا را تشکیل می‌دهد به‌طور متناوب وارد این روستا می‌شوند. وجود این گروه‌های مهاجر که به‌طور مرتب نیز جابجا می‌شوند عامل مهمی در تمایز گروه‌های اجتماعی است.

شکل ۱: گروه‌های طایفه‌ای درگیر نزاع‌های دسته‌جمعی

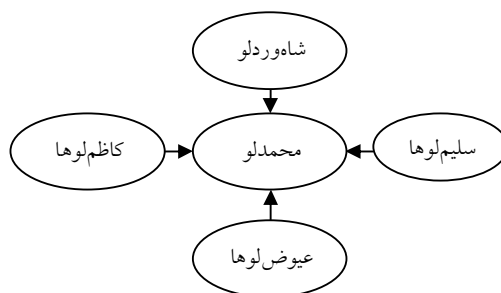

جنگ قدرت. منابع قدرت در روستاها نسبتاً اندک و محدود است. به‌دست آوردن رهبری گروهی مخصوصاً در داخل طایفه از اهمیت خاصی برخوردار است. رسیدن به پست‌های کلیدی چون شورای ده، شورای حل اختلاف، دهیاری، امنای مساجد، هیأت امنای هیأت‌های مذهبی و انجمن اولیا و مربیان از حساسیت نسبتاً بالایی برخوردار است. به‌رحال یکی از عوامل بروز نزاع‌های دسته‌جمعی رقابت بر سر قدرت و چگونگی سوءاستفاده از قدرت عنوان می‌شد. یکی از مشارکت‌کنندگان اظهار می‌نمود:

«ما می‌خواستیم هیأت حسینی تشکیل دهیم. ولی عده‌ای مزاحم شدند. آنها می‌گفتند هیئت امنای هیأت خودمان باشیم. به‌همین خاطر درگیری افتاد و نتوانستیم هیأت تشکیل دهیم. انتخاب هیأت امنای مسجد هم باعث به‌وجود آمدن نزاع شد. عده‌ای می‌گویند یا از خودمان باشد و یا از طایفه خودمان».

در این روستا با استناد به مصاحبه‌های مشارکت‌کنندگان می‌توان چنین دریافت که تقریباً ۳۰ سال قدرت در دست دو طایفه بزرگ یعنی محمدلو و ربیکلو قرار دارد. رئیس شوراهای اسلامی و اعضای آنها، اعضای شوراهای حل اختلاف، هیأت امنای مسجد و هیأت‌های مذهبی از این دو طایفه انتخاب می‌شوند. درحالی‌که هیچ‌کدام از اعضای طایفه‌های دیگر در هرم قدرت روستا قرار نداشتند و یا اگر هم انتخاب شده بودند خیلی زود از عرصه قدرت کناره‌گیری کرده‌اند. محرومیت گروه‌های اجتماعی دیگر چون کاظم‌لو، زردوانلو، سلیم‌لو و شاه‌وردلو از عرصه قدرت در طول سالیان دراز آنها را به واکنش علیه دو گروه ربیکلو و گل محمدلو سوق داده بود. اظهارات اصحاب دعوی و شهادت شهود نیز در اوراق قضائی تأثیر و نقش قدرت در بروز نزاع‌های دسته‌جمعی را نمایان می‌سازد.

شکل ۲: جنگ قدرت در میان گروه‌های متمایز اجتماعی

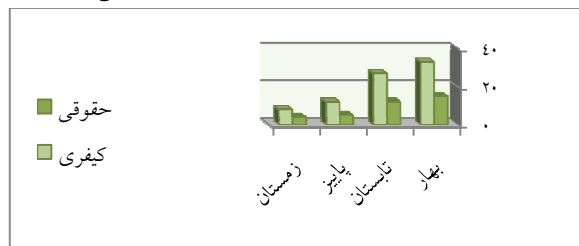

با استناد به اظهارات موجود در اوراق قضایی مورد مطالعه و مصاحبه‌ها مشخص می‌گردد که دعوی کاظم‌لویها و سلیم‌لویها با محمدلویها بر سر پشتیبانی شوراها از شاکیان و متهمان خاص که آنها را متناسب به طایفه محمدلویها می‌دانستند به‌وجود آمده است (شکل ۲). همچنین دعوی شاه‌وردی لویها و عیوض‌لویها با محمدلویها بر سر تشکیل هیأت‌های مذهبی و هیأت‌های امنای ذکر شده است. منابع کمیاب، دستیابی به منابع آب و تعرض به زمین عامل دیگر اصلی نزاع‌های دسته‌جمعی است. بیشتر نزاع‌های ملکی و دعوا بر سر منابع آب هم فصول تابستان و بهار رخ می‌دهد. یکی از

ریشه‌یابی نزاع‌های دسته‌جمعی ...

اعضای شوراهای حل اختلاف در این خصوص چنین اظهار می‌دارد: «در فصل پاییز و زمستان آمار پرونده‌های ما بسیار کاهش می‌یابد ولی با شروع فصل بهار و تابستان مجدداً آمار آنها افزایش می‌یابد» (شکل ۳).

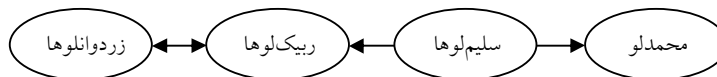
شکل ۳: پرونده‌های ارجاعی به شورای حل اختلاف روستای کویچ در سال ۱۳۸۷

منبع: شورای حل اختلاف روستای کویچ

در روستای کویچ زمین و آب مهم‌ترین عوامل تولید محسوب می‌گردد. چنانچه نزاع بر سر این عوامل موضوع بسیاری از پرونده‌های قضائی و شورای حل اختلاف را تشکیل می‌دهد. دعوا بر سر نحوه تقسیم آب و سرقت آن در زمان آبیاری از عواملی بود که مشارکت‌کنندگان به کرات به آن اشاره می‌کردند. مشارکت‌کننده‌ای اظهار می‌کرد: «هر که زورش بیشتر باشد سهم بیشتری از آب نصیب‌اش می‌شود. بر سر تقسیم آب همیشه دعوای شدیدی هست مخصوصاً زمانی که خشکسالی باشد». مصاحبه‌کنندگان تعرضات ملکی چون چرانیدن زمین، تخریب آن، ایجاد راه مال‌رو و تصاحب (تجاوز) به ملک دیگری - تصرف عدوانی - را هم یکی از عوامل مهم بروز نزاع‌ها عنوان می‌کردند. اوراق قضائی و تحقیقات محلی نیروی انتظامی نیز که در پرونده‌های قضائی موجود است، حکایت از درگیری و نزاع گروه‌های متمایز بر سر منابع کمیاب دارد. عواملی چون تخریب مزارع، سرقت آب، تصرف عدوانی (تصاحب زمین غیر)، چرانیدن زمین، مزاحمت ملکی و ... موضوع پرونده‌های قضائی را تشکیل می‌دهند (شکل ۳).

شکل ۴: گروه‌های متمایز اجتماعی درگیر نزاع دسته‌جمعی بر سر منابع کمیاب

مورد کم نزاع

روستای افشرد در جوار روستای کویچ در ۳۰ کیلومتری شهر خواجه قرار دارد و روستایی است که فاقد پرونده نزاع دسته‌جمعی است. در این روستا گروه‌های اجتماعی متمایز (چون طایفه‌های مختلف) وجود ندارد که بر سر کسب قدرت، زمین و آب به نزاع دسته‌جمعی روی آورند. *فقدان گروه‌های متمایز*. در روستای افشرد تمامی افراد بر سابقه تاریخی بلند مدت آن تأکید می‌کردند. گرچه این روستا نیز از طایفه‌های مختلفی شکل گرفته بود ولی هیچ کدام از مشارکت‌کنندگان از سابقه تاریخی آنها اطلاع نداشتند. فقط نامی از آنها باقی مانده بود که از نسلی به نسل دیگر و سینه‌به‌سینه به نسل امروزی منتقل گردیده بود و در حال حاضر عملاً هیچ کس به طایفه‌ای نسبت داده نمی‌شود. مشارکت‌کننده‌ای ۷۷ ساله در این خصوص چنین عنوان می‌نمود:

«طایفه‌های زیادی پدران ما نام می‌بردند که عبارت بودند از آلی‌لو، موسی‌لو، شیرلو، کربلا احمدلو، اصیل بیگللو، پیرلو و صادق‌لو که این اسامی نسل به نسل منتقل شده، درحالی‌که در حال حاضر کسی به طایفه نسبت داده نمی‌شود».

در روستای افشرد در طول سالیان طولانی طوایف مختلف در هم ادغام شده، شبکه خویشاوندی وسیع و روابط به هم پیوسته فامیلی گسترده‌ای به وجود آمده است که تمامی مشارکت‌کنندگان بر آن اذعان می‌نمودند. مشارکت‌کننده‌ای چنین عنوان می‌نمود:

«من وقتی به روستا نگاه می‌کنم همه با هم قوم و خویش هستند. همه با هم پسرعمو، دختردایی، دخترخاله، پسردایی، نوه و نتیجه هستند. اصلاً هیچ غریبه‌ای در این روستا وجود ندارد ... اکثر ازدواج‌ها در داخل همین روستا انجام می‌گیرد به طوری‌که همه‌باهم یک‌بار دیگر فامیل شده‌اند. پسرهای من با خواهرزاده‌هایم هم پسرعمه و هم پسردایی هستند».

درحالی‌که، گستردگی شبکه خویشاوندی و ازدواج‌های برون طایفه‌ای در کویچ کمتر مشاهده می‌شد و افراد سعی می‌کردند تا حدالامکان به ازدواج‌های درون‌گروهی خود پایبند باشند. مصاحبه‌شونده‌ای در روستای کویچ در این خصوص چنین اظهار می‌داشت: «بیر چورک و رجاخ اوزگسینه نیه وراخ»، یعنی نونی که می‌دهیم چرا به دیگری بدهیم. به هر حال شبکه وسیع خویشاوندی و پیوندهای مجدد فامیلی منجر به یگانگی و انسجام در روستای افشرد گردیده است، این یگانگی در مراسم‌های روستا به وضوح به چشم می‌خورد. مشارکت‌کننده‌ای اظهار می‌کرد:

ریشه‌یابی نزاع‌های دسته‌جمعی ...

«در این روستا کسی خود را بیگانه احساس نمی‌کند. در مراسم‌ها همه هستند. ای کاش در مراسم‌ها باشی تا ببینی چقدر زن و مرد و بچه باهم متحد می‌شوند خداوند این اتحاد را از ما نگیرد.»

این اتحاد و همبستگی در روستای افشرد منجر به ایجاد تعاون و همیاری در تمامی جنبه‌های زندگی روستائی گشته و تعاملات اجتماعی را تقویت می‌کند. این تعاون و همیاری می‌تواند درست در مقابل پدیده نزاع‌های دسته‌جمعی قرار گیرد. مشارکت‌کنندگان در مورد تعاون و همیاری در روستا و اینکه چرا در این چنین پاسخ می‌دادند:

«تمامی افراد در خیر و شر مشترک‌اند. با هم گوسفندان را به چرا می‌بریم. در ساختمان‌سازی به هم کمک می‌کنیم و کسی در این روستا تنها نیست.»

به‌طورکلی اگر موارد مطرح شده در بالا را بخواهیم خلاصه کنیم می‌توانیم چنین اظهار کنیم که قدمت و پیشینه تاریخی روستای افشرد منجر به گستردگی نظام خویشاوندی و روابط فامیلی گردیده و این نیز به نوبه خود باعث یگانگی و انسجام اجتماعی و تعاون و همیاری در بین اهالی روستا شده است. این انسجام و همیاری عاملی است که سد مجکمی در برابر نزاع‌های دسته‌جمعی است.

فقدان مهاجرت‌پذیری در روستای افشرد نیز به حفظ انسجام روستا کمک کرده است. در این روستا طی ده سال گذشته حدود ۲۰ خانوار مهاجر کرده‌اند. از سوی دیگر طی دوره ذکر شده، مهاجرتی به روستای افشرد صورت نگرفته است. در عوض همان‌طوری که قبلاً اشاره گردید، روستای کوچ از مهاجرپذیری و مهاجرت‌فرستی نسبتاً بالایی برخوردار است که این عامل یگانگی و انسجام را در آن روستا با چالش مواجه می‌سازد و مانعی در برابر شکل‌گیری هنجارهای باثبات در روستاست.

منابع آب. روستای افشرد دارای رودخانه پرآب اشکنبر چایی است. آب رودخانه اشکنبر چایی قسمت‌های زیادی از زمین‌ها و باغات روستای افشرد را سیراب می‌سازد. این رودخانه همیشه آب شیرینی دارد و در طول سال همیشه در جریان است.

در مقابل آن منابع آب روستای کوچ محدود می‌باشد. آنها از آب چشمه و باران استفاده می‌کنند و آب رودخانه قسمتی از زمین‌ها و باغات را سیراب می‌سازد. این کمبود منابع آب نوعی رقابت بر سر منابع کمیاب مخصوصاً در مواقع خشکسالی و فصل تابستان به‌وجود می‌آورد که در بروز کشمکش میان افراد تأثیرگذار می‌باشد. از سوی دیگر این کمبود در مواقعی باعث بروز بزهکاری‌های چون سرقت آب می‌گردد.

مالکیت زمین. مالکیت در روستای افشرد پس از زمان اصلاحات ارضی به دهقانان واگذار گردیده و در حال حاضر همه کشاورزان دارای زمین زراعی و باغ هستند که به صورت مالکیت خصوصی درآمد است. مشارکت‌کننده‌ای در این خصوص اظهار می‌کرد:

«این روستا کل زمین‌هایش ۸۴ جو می‌باشد که هر جو ۸۰ سهم است و هر سهم حدوداً ۱۲ هکتار است. کل زمین‌ها متعلق به روستائیان می‌باشد و مثل زمین‌های روستاهای مجاور اوقافی نیست.»

در حالی که در روستای کویچ قسمتی از زمین‌ها اوقافی بودند، کل اراضی روستای کویچ ۹۶ جو می‌باشد که ۸ جو آن تحت مالکیت اداره اوقاف می‌باشد. این زمین‌ها را یکی از اربابان این روستا به اداره اوقاف وقف کرده است. اجاره این زمین‌ها (به صورت اجاره‌های سه‌ساله، چهارساله و پنج‌ساله) است که مسئله مهاجرپذیری را برای روستای کویچ به وجود آورده است.

ارزش زمین. تفاوت در ارزش اقتصادی زمین نیز در بین دو روستا از عوامل اقتصادی تأثیرگذار بروز درگیری‌ها و نزاع‌ها محسوب می‌گردد. زمین‌های روستای کویچ به جاده اصلی شهر ورزقان به تبریز نزدیک‌تر است و جاده فرعی و آسفالتی این روستا زمینه سرمایه‌گذاری‌های کشاورزی را فراهم می‌سازد. وجود پروژه‌های کشاورزی چون پرورش ماهی، دامداری‌ها، گاوداری‌های سنتی و صنعتی و پروژه‌های مختلف گلخانه‌ای در اطراف جاده اصلی ورزقان و نزدیک روستای کویچ نشان از زمینه‌های مناسب سرمایه‌گذاری‌ها در امور کشاورزی است. که این امر بر قیمت زمین‌های روستای کویچ تأثیر مستقیم می‌گذارد. بالا رفتن ارزش اقتصادی زمین باعث واکنش افراد به تخریب، و ممانعت افراد از عبور و مرور از زمین‌های مورد استفاده گردیده است. چنانچه یکی از مصاحبه‌شوندگان عنوان می‌کرد: «چیزی که تازگی‌ها و در دو سه سال اخیر در این روستا مد شده است ممانعت افراد از عبور و مرور از زمین‌هایشان می‌باشد.»

در مقابل دوری و فاصله زیاد زمین‌ها و باغات روستای افشرد از جاده اصلی و نامناسب بودن راه متصل به این روستا (خاکی و کوهستانی بودن آن) ارزش اقتصادی زمین‌ها و باغات را در مقایسه با روستای کویچ در سطح پایین قرار داده است.

نتیجه‌گیری

در پاسخ به این سؤال که چرا در برخی از اجتماعات کوچک و خاصه اجتماعات روستایی نزاع دسته‌جمعی رواج دارد؟ نزاعی که باعث صدمات جسمی و روحی به افراد، تسریع پرخاشگری و خشونت‌طلبی در تعاملات اجتماعی افراد و سلب احساس امنیت اجتماعی، روحی و روانی و شغلی می‌شود و از اینرو مسئله اجتماعی مهمی در این اجتماعات است. از نظریه ناکامی و ستیزه‌جویی دولارد و نظریه تضاد گروهی ولد به این نتیجه‌گیری نظری و فرضیه‌ها رسیدیم که نزاع‌های دسته‌جمعی اساساً درجایی صورت می‌گیرد که گروه‌های اجتماعی متمایز از هم (متمایز از لحاظ قومی یا شبکه خویشاوندی و امثالهم) وجود دارد و رقابت آنها برای کسب قدرت و دستیابی به منابع کمیاب باعث کشمکش و درگیری و نزاع بین آنها می‌شود.

موردپژوهی دو روستایی که برای آزمون تجربی پاسخ نظری خود انتخاب کردیم نشان می‌دهد روستای کم‌نزاع (مصادق اجتماعی بدون نزاع دسته‌جمعی) روستایی قدیمی و تاریخی است که در طول تاریخی طولانی نظام خویشاوندی وسیع و گسترده‌ای در آن شکل گرفته است و مردم روستا از انسجام و یگانگی اجتماعی پایداری برخوردارند که آنها را به همیاری و تعاون اجتماعی سوق داده است. در این اجتماع مطابق انتظار نظری ما نشانی از گروه‌های اجتماعی متمایز وجود ندارد.

روستای پرنزاع (مصادق اجتماعی با نزاع‌های دسته‌جمعی فراوان) اما روستایی است نوپا که از حدود ۱۱ گروه طایفه‌ای مختلف تشکیل شده است و همان‌طور که به زعم دولارد آگاهی از تفاوت‌های موجود بین گروهی و احساس تعلق به یک گروه خاص لازمه تضاد و ستیز در بین گروه‌های اجتماعی است در این روستا نیز افراد دقیقاً بر وجود گروه‌بندی اجتماعی متمایز در بین خود آگاهند. این روستا مطابق انتظار نظری ما متشکل از گروه‌های اجتماعی متمایز است.

در این روستا (روستای پرنزاع) جنگ قدرت مضمون اصلی بسیاری از نزاع‌های دسته‌جمعی است. پرونده‌های قضایی و اظهارات طرفین نزاع همگی حاکی از آن است که مضمون بسیاری از نزاع‌های دسته‌جمعی نزاع طوایف مختلف با هم بر سر شورای ده، شورای حل اختلاف، امنای مسجد، هیأت امنای دسته‌های مذهبی است.

منابع کمیاب زمین و آب نیز دیگر مضمون اصلی نزاع‌های دسته‌جمعی است. زمین همواره از عوامل تولید در روستا محسوب می‌شود و پایگاه و منزلت اجتماعی افراد نیز بر اساس این مالکیت

مجله توسعه روستایی، دوره اول، شماره ۱، پاییز و زمستان ۱۳۸۸

تعیین می‌گردد. در روستای پرنزاع هم مضمون پاره‌ای از نزاع‌های دسته‌جمعی نزاع طوایف مختلف بر سر تخریب مزارع، تصرف عدوانی زمین همدیگر، چرانیدن زمین و مزاحمت ملکی است. آب نیز یک منبع حیاتی برای کشاورزی، دامداری و باغداری مردم روستاست و از اینرو در روستای پرنزاع هم نزاع بر سر آب (بستن راه آب، سرقت آب) مضمون پاره‌ای دیگر از نزاع‌های دسته‌جمعی طوایف مختلف را تشکیل می‌دهد.

بنابراین موردپژوهی‌های ما نشان می‌دهند مطابق انتظار نظری ما علت اصلی نزاع‌های دسته‌جمعی رقابت گروه‌های اجتماعی متمایز بر سر منابع کمیاب است.

منابع

- پوشه آمار دادگاه عمومی بخش خواجه (۱۳۸۳-۱۳۸۷).
- دفتر ثبت عرایض عمومی دادگاه خواجه (۱۳۸۳-۱۳۸۷).
- صالحی امیری سیدرضا (۱۳۸۵). مدیریت منازعات قومی در ایران. مرکز تحقیقات استراتژیک.
- صدیق سروسناتی (۱۳۸۵). آسیب‌شناسی اجتماعی. انتشاران آن.
- کی‌بین‌رابرت (۱۳۷۸). طرح تحقیق و روش‌های موردپژوهی. ترجمه هوشنگ نایی. تهران: مؤسسه فرهنگی آینده‌پویان.
- ولد، جورج و همکاران (۱۳۸۰). جرم‌شناسی نظری. ترجمه علی شجاعی. تهران، انتشارات سمت.

- OLE B, Annie V, Jorn J (1998). pattern of injuries due to interpersonal violence. Injury 1998 29(29) pp 705-709.
- Wiser and Wiser. W.H. Behind Mud Walls 1930-1960 (1963). Berkeley. Calif: University of California Press. 1963.p.122.
- Contemporary Sociological Theory. R. Wallace and A Wolf (Prentice Hall,1986). pp.17-44.
- Dube.S.C,India's (1958). hanging Village:HumanFactor in Community Development (Ithaco N.Y: Cornell University Press 1958.p.82.
- levi.C (1947). Charist Stopped Teboli New York: Farrer Smus 1947.p.76.